

Stemgedrag in Antwerpse stadswijken: op zoek naar verklaringen op mesoniveau¹

Lien WARMENBOL
Marjolein MEIJER

ABSTRACT

Official results of local elections are especially interesting when collected at the lowest level possible, to enable analyses of voting behaviour on the smallest social unit. In Antwerp, together with the city-level results, the voting results for the city districts are public too. Yet, still no possibility exists to review the official results at the neighbourhood level. This lack of data makes it difficult to relate specific neighbourhood characteristics to voting behaviour in those neighbourhoods and to compare them. Thus, to collect the data on neighbourhood voting behaviour, we organised an exit-poll in 18 neighbourhoods of seven districts in Antwerp, during the recent county, local and district elections. This article briefly sketches the exit-poll and its organisation and presents the main results. These results will be compared with the formal results on district level, and the neighbourhoods will be compared to one another. The results are – as expected – slightly biased, although in some districts more than in others. Voting behaviour in neighbourhoods turns out to vary strongly. We try to explain the voting behaviour with the help of several neighbourhood characteristics, like the proportion of immigrants and unemployed. The analysis confirms some important correlations, but refutes others.

Inleiding

De gemeenteraads- en districtraadsverkiezingen van acht oktober in Antwerpen vormden een tweede kans om stemgedrag op districts-niveau te onderzoeken en een eerste om de districten op democratische wijze te evalueren. Tegelijkertijd is het sinds kort in Antwerpen onmogelijk om de officieuze resultaten per stembureau vast te stellen via de partijen en hun 'observatoren' in het telbureau, door de stadsbrede invoering van stemcomputers. Om de geheimhouding van de stem-

1. De auteurs danken alle studenten die meewerkten aan de dataverzameling – en met name die van het leeronderzoek Gemeenteraadsverkiezingen in de wijken van Antwerpen.

mingen ook op een geaggregeerd niveau te garanderen, gebeurt het totaliseren van de uitgebrachte stemmen in België volgens een procedure die de resultaten van verschillende kiesbureaus combineert alvorens deze te tellen. De resultaten worden uitsluitend vrijgegeven voor het niveau waarop de verkiezingen georganiseerd werden: de districten in Antwerpen of de gemeente/stad.

Dit is jammer aangezien het bijzonder interessant kan zijn om zicht te hebben op het stemgedrag op een lager aggregatieniveau zoals wijken. Zo komt men immers dicht bij de keuze van de kiezer, die kan worden beïnvloed door zijn directe omgeving. Men zou dan de officiële cijfers van wijken met elkaar kunnen vergelijken en naar verklaringen voor de verschillen zoeken. Met het oog hierop organiseerden we een grootschalige exit-poll in bepaalde wijken van Antwerpen. Een exit-poll is geen ideale onderzoeksmethode door de kans op vertekening van de resultaten. Deze kans wordt bovendien verwacht groter te zijn in geval van een politieke situatie waarin steun voor tenminste één van de partijen sterk in de taboesfeer is geplaatst.² We hebben in dit onderzoek dan ook veel aandacht besteed aan de anonimiteit van de exit-poll, zodat de resultaten zo betrouwbaar mogelijk zouden zijn.

Het doel van dit artikel is in de eerste plaats het vaststellen van de mate van variatie in stemgedrag tussen verschillende Antwerpse wijken. Daarnaast willen we achterhalen of deze variatie samenhangt met bepaalde sociaal-economische, demografische en omgevingskenmerken met betrekking tot de leefbaarheid van deze wijken. Daarmee is dit artikel te plaatsen in de traditie van socio-structurele verklaringen voor stemgedrag.³ Het gros van dit onderzoek focust zich echt specifiek op anti-immigratiepartijen en bovendien nog op verklaringen op het micro-niveau.⁴ De uitkomsten van dergelijk onderzoek zijn bovendien vooralsnog onbest.⁵ Momenteel kunnen verklaringen voor de verschillen tussen de wijken dus moeilijk breed gebaseerd worden op bevindingen uit eerder kiezersonderzoek. Het doel van dit artikel is een aanzet te geven voor socio-economische verklaringen van stemgedrag op het mesoniveau, waarbij niet enkel naar steun voor de Vlaamse anti-immigratiepartij wordt gekeken, maar alle partijen worden betrok-

2. Zie onder andere SWYNGEDOUW, M., MEERSSEMAN, E., et al., *Motieven in Partijkeuze: de Nationale Verkiezingen van 13 Juni 1999, Resultaten van de Vrt-Tijd-Ispo Exit-Poll*, Leuven, ISPO, 2001.
3. Zie bijvoorbeeld BETZ, H.-G., *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*, Basingstoke, UK, Macmillan, 1994; KNIGGE, P., *The Ecological Correlates of Right-Wing Extremism in Western Europe*, *European Journal of Political Research*, 34, 1998, 249-279; LUBBERS, M. and SCHEEPERS, P., *Individual and Contextual Characteristics of the German Extreme Right-Wing Voting in the 1990s, a Test of Complementary Theories*, *European Journal of Political Research*, 38, 2000, 63-94.
4. Behalve bijvoorbeeld SWYNGEDOUW, M., *De Keuze van de Kiezer: Naar Een Verbetering van de Schattingen van Verschuivingen en Partijvoorkeur Bij Opeenvolgende Verkiezingen en Peilingen*. Leuven, KUL, 1989.
5. VAN DER BRUG, W., FENNEMA, M., et al., *Why Some Anti-Immigrant Parties Fail and Others Succeed: A Two-Step Model of Aggregate Electoral Support*, *Comparative Political Studies*, 38(5), 2005, 537-573.

ken. Een dergelijke aanpak houdt oog voor het feit dat de keuze voor anti-immigratiepartijen en voor overige partijen voor een belangrijk deel gebaseerd is op gelijkaardige overwegingen.⁶ Bovendien focussen we ons op de buurtomgeving (het mesoniveau) en niet op de individuele kenmerken van de kiezers (het micro-niveau).

In dit artikel wordt eerst de caseselectie, de opzet van de exit-poll en de onder- en oververtegenwoordiging in onze exit-poll kort behandeld. Vervolgens gaan we over tot de beschrijvende weergave van het stemgedrag in de geselecteerde wijken. Daarna vergelijken we de wijken op een aantal cruciale omgevingskenmerken. Ten slotte bespreken we de verbanden tussen het stemgedrag en deze buurtgerelateerde kenmerken. Omgevingsfactoren die in de literatuur regelmatig genoemd worden zijn onder andere werkloosheidscijfers en immigratiecijfers, door ons geoperationaliseerd als het percentage allochtonen in een wijk. Beide variabelen kunnen ook het karakter van een wijk sterk bepalen of zelfs veranderen. Er zijn verschillende andere omgevingsfactoren beschikbaar op het niveau van de wijk.⁷ Wat betreft de sociaal-economische positie van de wijk wordt door ons niet alleen gekeken naar het aantal werklozen, maar ook naar het aantal personen dat een OCMW-uitkering ontvangt en het gemiddelde inkomen. Rationele modellen die stemgedrag verklaren, gaan er bovendien van uit dat kiezers zich in eerste instantie in hun keuze voor een partij laten leiden door de wens het beleid over bepaalde zaken te beïnvloeden.⁸ In lijn met dit model, lijkt het dus waarschijnlijk dat kiezers hun oordelen over hun leefomgeving meewegen in de keuze voor een partij bij lokale verkiezingen. Aangezien de stad zowel als de districten de leefbaarheid in een wijk kunnen beïnvloeden zou deze overweging dus bij allebei een rol kunnen spelen, hoewel de verwachting is dat de leefbaarheidsfactor een grotere rol speelt bij de districtsverkiezingen. Dit omdat deze bestuurslaag het dichtst bij de wijk staat en bovendien (mede) zeggenschap heeft over de problematiek. Om zicht te krijgen op de leefbaarheid doen we een beroep op cijfers van het aantal leegstaande en verkrotte panden en het aantal sluikstortmeldingen. Opgenomen in een typologie ontstaat een tweedeling tussen enerzijds kansarmere, minder leefbare wijken en anderzijds kansrijkere, meer leefbare wijken. Het aantal allochtonen vormt echter een aparte categorie omdat deze factor het verschil zou kunnen maken in de stemkeuzes in kansarmere wijken.

6. VAN DER BRUG, W., FENNEMA, M., et al., Anti-Immigrant Parties in Europe: Ideological or Protest Vote?, *European Journal of Political Research* (37), 2000, 77-102.
7. Bron van alle demografische gegevens in Antwerpen over het jaar 2006 is de DSPA, www.dspa.be, geraadpleegd 11 december 2006. Gegevens zijn gepubliceerd op het niveau van de statistische sector en omgerekend naar wijkniveau.
8. Aangaande anti-immigratiepartijen is hierover redelijk veel gepubliceerd, zie bijvoorbeeld TILLIE, J. and FENNEMA, M., A Rational Choice for the Extreme Right, *Acta Politica*, 33, 1998, 223-249; VAN DER BRUG, FENNEMA, et al., Anti-Immigrant Parties in Europe.

Vertrekkend vanuit het onderzoek op microniveau kunnen we een aantal hypothetische verbanden over het stemgedrag en wijkenmerken formuleren.⁹ We verwachten dat zowel Sp.a-Spirit als VB-Vlott het beter zullen doen in kansarme en minder leefbare wijken omdat zij een "traditionele" lagergeschoolde achterban kennen. Het aantal allochtonen is hierbij een discriminerende factor: daar waar het percentage allochtonen zeer hoog is (dat wil zeggen: in de praktijk veel numerieke invloed hebben op de stemuitslag), zal Sp.a-Spirit de overhand nemen, terwijl VB-Vlott dat doet in wijken waar minder allochtonen wonen. De groei van het VB is immers geplafonneerd door de groei van het aantal allochtonen in een bepaald gebied. Verder verwachten we dat zowel Groen! als VLD-Vivant het beter doen in de kansrijkere, leefbare wijken. Voor CD&V kunnen we geen eenduidig beeld krijgen en we verwachten dan ook dat zij even goed scoren in beide "soort" wijken. Deze verwachtingen gebaseerd op socio-economische kenmerken, leefbaarheidsfactoren en het aantal allochtonen, kunnen we evenwel niet tot harde hypotheses maken door het gebrek aan gelijkaardige studies.

Keuze van de wijken

Voor deze exit-poll werd gestreefd naar een zo groot mogelijke spreiding van enerzijds het vermoedelijke stemgedrag en de cruciale wijkenmerken anderzijds. De selectie van wijken met een vermoedelijk verschillend stemgedrag werd gebaseerd op recente surveys in Antwerpen.¹⁰ Langs de andere kant werd een selectie gemaakt van de wijken op basis van de kenmerken van de bewonersgroep en de omgevingsfactoren van de wijk.

We namen alle districten behalve Berendrecht-Zandvliet-Lillo op in de exit-poll. Per district werd tenminste één wijk geselecteerd en per wijk werd één stembureau gekozen.¹¹ Er werd naar gestreefd om twee wijken per district te selecteren om goede vergelijkingen te kunnen maken. Maar de combinatie van de twee factoren (kansarmoede en stemintenties) maakte dat in sommige districten meer dan twee wijken in aanmerking kwamen (Antwerpen, Berchem, Wilrijk, Hoboken en Deurne). Tegelijkertijd was er in sommige districten geen geschikte tweede wijk. Daarom is er in Merksem, Ekeren en Borgerhout maar één wijk opgenomen. Uiteindelijk zijn op die manier 20 wijken geselecteerd, waarvan er twee (Hoboken

9. VAN CRAEN, M. and SWYNGEDOUW, M., *Het Vlaams Blok Doorgelicht: 25 Jaar Extreem Rechts in Vlaanderen*, Leuven, ISPO, 2002. en BILLIET, J., SWYNGEDOUW, M., et al., *Structurele Determinanten van het Stemgedrag en Culturele Kenmerken van de Kiezerscorpsen in Vlaanderen*, Leuven, ISPO, 2001.
10. VAN ASSCHE, D., *Binnengemeentelijke Decentralisatie in Antwerpen: Herstel van het Vertrouwen?* Antwerpen, Universiteit Antwerpen, 2005. We baseerden ons ook op het internetpanel (www.gemeente2006.be/Gemeente06_onderzoeksnota.pdf). Zie Van Aelst en Nuytemans in dit nummer voor toelichting bij deze data.
11. Berendrecht-Zandvliet-Lillo is veruit het kleinste district van Antwerpen met 9551 inwoners en wijkt vanwege de afgelegen ligging van het stadscentrum en het landelijke karakter sterk af van de overige districten in Antwerpen.

Zuid-Oost en Oud-Merksem) om pragmatische redenen (te weinig pollers) later weer zijn afgevallen.

Opzet van de exit-poll

De exit-poll is gehouden tijdens de provincie-, gemeente- en districtraadsverkiezingen in Antwerpen op zondag 8 oktober 2006, van 08:00 tot 16:00 uur. De interviewers waren 37 bachelorstudenten van de Universiteit Antwerpen die uitgebreid gebriefd werden over het afnemen van de exit-polls. De studenten werden twee aan twee verdeeld over de wijken.¹² De stembureaus zijn uitgekozen op basis van hun centrale ligging in de wijk.

Om de sociale wenselijkheid van antwoorden en vertekening van de resultaten te beperken, maar ook om de non-respons te beperken, is anonimiteit van het grootste belang.¹³ Daarom kregen de respondenten een formulier en werd hen gevraagd om dit in te vullen zonder aanwezigheid van de interviewer. Het formulier kon vervolgens in een gesloten stembus worden gestoken.

Om de respons te verhogen, is het vragenformulier zo kort mogelijk gehouden. Op het formulier stonden slechts vier vragen. Drie daarvan waren gesloten vragen, waarin de kiezer werd gevraagd naar zijn of haar stem voor respectievelijk de gemeenteraads-, districtraads- en provincieraadsverkiezingen.¹⁴ Vervolgens werd het adres van de respondent gevraagd. Om deze vraag minder bedreigend te laten overkomen is voor elk stembureau een apart formulier gemaakt, met daarop een kaartje. De respondent kon daarop aankruisen waar hij woonde, maar bijvoorbeeld ook een ruimere cirkel trekken.

In alle wijken werd op de zelfde tijdstippen geïnterviewd, namelijk telkens anderhalf uur aan een stuk. Telkens is de derde kiezer gevraagd om mee te werken. In sommige gevallen bleek de toeloop van kiezers op bepaalde momenten zo groot dat de interviewers er niet in slaagden elke derde persoon te vragen om mee te werken. In dat geval waren de instructies dat na een 'gemiste' respondent de interviewer opnieuw moest beginnen met tellen om selectiviteit tegen te gaan.

12. In de wijk Deurne-Zuid werd een derde interviewer toegevoegd aan het team van twee.

13. BISHOP, G. F. and FISHER, B. S., "Secret Ballots" and Self-Reports in an Exit-Poll Experiment, *Public Opinion Quarterly*, 59(4), 1995, 568-588. TRAUGOTT, M. W. and PRICE, V., A Review: Exit Polls in the 1989 Virginia Gubernational Race: Where Did They Go Wrong?, *The Public Opinion Quarterly*, 56(2), 1992, 245-253.

14. De resultaten met betrekking tot de provincieraad zijn hier van minder belang maar werden oorspronkelijk verzameld met het oog op het meten van het Janssens-effect, iets waar onze data zich gemakkelijk toe lenen.

Respons en non-respons

De respons van onze exit-poll is met 65,9% relatief hoog. In tegenstelling tot wat de verwachting zou kunnen zijn, hangt de non-respons in de wijken niet samen met het percentage stemmen voor het kartel Vlaams Belang-Vlott in de wijken ($r = 0,152$ en $p = 0,273$; eenzijdig getoetst). Tussen de verschillende wijken zijn echter wel grote verschillen zichtbaar. Wijken die met meer dan één standaarddeviatie (11,3%) afwijken van het gemiddelde staan in Tabel 1.

Tabel 1. Wijken met veel of weinig non-respons.

Wijk	Respons %	Wijk	Respons %
Deurne Noord	46,6	Antwerpen Zurenborg	77,3
Hoboken-Centrum	48,3	Hoboken West	92,1
Borgerhout EMN	51,4		
Ekeren-Centrum	53,7		

Uit de tabel blijkt duidelijk dat de respons in Hoboken-West zeer hoog heeft gelegen. Maar zelfs als we deze wijk met opvallend hoge respons niet meenemen in de berekening van de gemiddelde respons over de wijken, ligt deze met 64% nog steeds hoger dan de meeste eerdere exit-polls in Vlaanderen, die een respons van 60% rapporteren.¹⁵ De non-respons is door de dag heen duidelijk afgenomen. Hiervoor zijn meerdere verklaringen, zoals het feit dat er 's middags minder kiezers op de stembureaus waren dan 's ochtends (er was in de middag dus ook minder respons) en de lange wachttijd 's ochtends in een aantal stembureaus, waardoor kiezers na het stemmen minder geneigd waren nog langer te blijven. Er waren geen noemenswaardige verschillen in non-respons voor de verschillende interviewers. Ook de interviewer van Marokkaanse afkomst (voor de gelegenheid zonder hoofddoek maar met petje) en de alternatief ogende interviewer met dreadlocks hadden niet meer non-respons dan hun Vlaamse collega die in dezelfde wijk pollde. Het vestje dat ze aan hadden en de pet die ze op hadden, zullen in de uniformiteit wellicht een rol hebben gespeeld.

Vertekening

Alvorens we ons op de resultaten van de exit-poll richten, bekijken we eerst de mate van vertekening die tot voorzichtigheid noopt bij het maken van conclusies. De vertekening bestaat uit een verwachte aanzienlijke ondervertegenwoordiging van Vlaams Belang enerzijds en de oververtegenwoordiging van Sp.a-Spirit-

15. SWYNGEDOUW, M., BEERTEN, R., et al., *De Veranderingen in de Samenstelling van de Kiezerskorpussen 1995-1999*, Leuven, ISPO, 1999; SWYNGEDOUW, MEERSSEMAN, et al., *Motieven in Partijkeuze*.

stemmen anderzijds.¹⁶ De mogelijke redenen die wij hiervoor zien, zijn drievoudig. Ten eerste zijn de wijken niet geselecteerd met het oog op representativiteit voor de hele stad. De focus ligt op de vergelijking van wijken. Bovendien verschilt het aantal respondenten per stembureau aanzienlijk, daardoor wegen grote wijken zwaarder door in het (stads- of districts-) gemiddelde. Ten slotte kampen we zoals elke exit-poll in België met het probleem van de sociale wenselijkheid, wat leidt tot een lagere rapportering voor het Vlaams Belang.

We leggen in dit artikel de nadruk op de vergelijking tussen verschillende wijken, maar toch is het van belang eerst de omvang van de vertekening te bekijken. De omvang van de vertekening leiden we af door de vergelijking van de gegevens uit de exit-poll met de officiële stemuitslagen, voor de stad en per district. Men kan uit de gemeenteraadsgegevens ten eerste afleiden dat de VB-Vlott-stem met 11,4% ten opzichte van de officiële gemeenteraadsuitslag sterk ondervertegenwoordigd is in onze exit-poll. De anonieme bevraging heeft deze ondervertegenwoordiging wellicht enigszins beperkt, maar niet kunnen opheffen. Deze ondervertegenwoordiging gaat gepaard met een oververtegenwoordiging van de Sp.a-Spirit-stemmen van 7,5%. Groen! en PVDA + worden in de exit-poll ook lichtjes groter gemaakt dan ze werkelijk zijn op gemeenteraadsniveau (resp. 1,9% en 1,4% meer). Opvallend is dat CD&V-N-VA en VLD-Vivant met resp. 0,8% en 0,5% meer dit fenomeen nauwelijks kennen.

Tabel 2 vergelijkt voor elk district de gegevens van de exit-poll met de officiële gegevens. Nog steeds geldt dat de keuze voor bepaalde wijken in een district als Antwerpen de uitslag van de exit-poll sterk beïnvloedt. In districten als Berchem, Wilrijk en Deurne werden echter uit alle wijken die het district telt stembureaus gekozen.

In Antwerpen is de vertekening duidelijk het grootst: Sp.a-Spirit is met 6,6% sterk oververtegenwoordigd en VB-Vlott is met een verschil van 14,1% met de officiële resultaten sterk ondervertegenwoordigd. Treffend is in Antwerpen ook de oververtegenwoordiging van Groen!-stemmen met 7,8%; een vertekening die in de andere districten veel minder sterk is. Ook de ondervertegenwoordiging van VLD-Vivant (-2,8%) is opmerkelijk. Een verklaring hiervoor ligt in het feit dat uit dit grote en divers district "slechts" vijf wijken geselecteerd zijn. Wijken waarin rechtser gestemd wordt, waren dus ondervertegenwoordigd in de exit-poll.

In Wilrijk is de scheefheid vergelijkbaar met die van Antwerpen (dus aanzienlijk) wat betreft Sp.a-Spirit en VB-Vlott. VLD-Vivant wordt hier eveneens ruim 2% negatiever gerapporteerd terwijl CD&V-N-VA 3% groter lijkt dan in de officiële resultaten. Berchem en Deurne zijn vergelijkbaar qua inschatting van de resultaten, ook hier zien we een behoorlijke overschatting van de Sp.a-Spirit-stem en een behoorlijke ondervertegenwoordiging van de VB-Vlott-stem (-9,5% in Berchem en -9,4% in Deurne). Borgerhout is het enige district is waar de Sp.a-Spirit-stem

16. Zie onder andere SWYNGEDOUW, BEERTEN, et al., *Veranderingen in de Samenstelling van Kiezerskorpsen.*; SWYNGEDOUW, MEERSSEMAN, et al., *Motieven in Partijkeuze.*

Tabel 2. Vergelijking officiële districtsraadsuitslagen met de exit-polls per district in %.

	Antwerpen (n = 1244)			Berchem (n = 831)			Wilrijk (n = 869)		
	DR	DR*	DR*-DR	DR	DR*	DR*-DR	DR	DR*	DR*-DR
SP.A-Spirit	37,7	44,3	+6,6	28,8	33,7	+4,9	23,6	30,1	+6,5
VLD-Vivant	12,7	9,9	-2,8	16,7	17,8	+1,1	17,6	15,4	-2,2
Groen!	9,0	16,8	+7,8	10,3	11,0	+0,7	7,1	9,8	+2,7
VB-Vlott	27,0	12,9	-14,1	25,7	16,2	-9,5	31,8	18,9	-12,9
CD&V-N-VA	11,2	10,7	-0,5	16,2	16,6	+0,4	18,5	21,5	+3,0
PVDA+	1,7	3,1	+1,4	1,3	2,4	+1,2	1,4	2,8	+1,4
Andere	0,7	2,3	+1,6	1,1	2,2	+1,1		1,5	+1,5
	Ekeren (n = 183)			Hoboken (n = 567)					
	DR	DR*	DR*-DR	DR	DR*	DR*-DR			
SP.A-Spirit	17,7	19,1	+1,4	26,7	32,4	+5,7			
VLD-Vivant	12,5	12,6	+0,1	6,4	5,9	-0,5			
Groen!	7,8	9,8	+2,0	3,7	3,9	+0,2			
VB-Vlott	33,4	34,4	+1,0	41,0	36,2	-4,8			
CD&V-N-VA	15,8	10,4	-5,4	10,5	9,5	-1,0			
PVDA+	0,7	0,0	-0,7	8,3	8,2	-0,1			
Andere	12,1	13,7	+1,6	3,4	3,8	+0,4			
	Bergerhout (n = 168)			Deurne (n = 691)					
	DR	DR*	DR*-DR	DR	DR*	DR*-DR			
SP.A-Spirit-Groen!	42,5	39,2	-3,3	31,4	37,8	+6,5			
VLD-Vivant	8,0	13,1	+5,1	9,1	8,5	-0,6			
VB-Vlott	30,7	24,4	-6,3	43,5	34,1	-9,4			
CD&V-N-VA	13,0	17,9	+4,9	11,6	10,8	-0,8			
PVDA+	2,4	2,4	+0,0	4,4	7,0	+2,6			
Andere	3,5	3,0	-0,5		1,9	+1,9			

DR* = uitslag exit-poll voor de districtsraad

Bron: Officiële resultaten: www.vlaanderenkiest.be.

wordt ondervetegenwoordigd (-3,3%). Verder worden in dit district VLD-Vivant en CD&V-N-VA opvallend sterker weergegeven dan het gemiddelde. Deze bevindingen kunnen alleen verklaard worden door het feit dat Extra-Muros Noord een afwijkende wijk is binnen het district. Hoewel Ekeren-Centrum ook de enige wijk is die werd bevraagd in het hele district, benaderen de resultaten van de exit-poll die er werd gehouden wel sterk de werkelijke districtsraadsuitslagen, op de sterke ondervetegenwoordiging van CD&V-N-VA (-5,4%) na. Het is ook één van de twee wijken waar de VB-Vlott-stem zelfs iets over het officiële districtsresultaat zit, een veelzeggend resultaat dat kan duiden op een ontwikkeling waarin stemmen op VB-Vlott uit de taboesfeer geraakt. In Hoboken ligt nog zo een wijk, namelijk Hoboken West, waar de VB-Vlott-stem met 2,2% positiever werd ingeschat dan het officiële resultaat.

Resultaten

Hieronder worden de eigenlijke resultaten van dit onderzoek besproken. In eerste instantie wordt een beschrijving gegeven van de data per wijk, waarna we deze zullen analyseren in samenhang met de vooropgestelde variabelen.

Wijkvergelijking

Hoewel de vertekening van de resultaten om enige voorzichtigheid vraagt, zijn we in dit artikel met name geïnteresseerd in een vergelijking van de wijken en het traceren en verklaren van onderlinge verschillen, wat de vertekening minder van belang maakt.¹⁷ In dit onderdeel zullen we ons concentreren op het blootleggen van de verschillen tussen de wijken en de exit-pollgegevens per stembureau presenteren. Hierbij baseren we ons enkel op de exit-pollgegevens van de districtsraadsverkiezingen, omdat zij een meer realistische weergave van de sublokale stemintenties van kiezers lijken te geven, namelijk dichter bij hun directe leefomgeving en gezuiverd van het Janssens-effect.¹⁸

Uit Tabel 3 blijkt dat de spreiding tussen de wijken in de exit-poll aanzienlijk is. De standaardafwijkingen van vooral Sp.a-Spirit (8,5%) en de VB-Vlott (10,5%) zijn erg groot. Voor Sp.a-Spirit liggen de hoogste scores uitsluitend in wijken van het district Antwerpen. Omgerekend naar zetels zouden deze scores een absolute meerderheid betekenen. De laagste scores haalt de partij van de burgemeester in Ekeren-Centrum. Behalve een enkele afwijking scoort de partij echter in de mees-

17. Hoewel beargumenteerd kan worden dat VB-kiezers in bepaalde wijken door de groepsfeer meer voor hun stem durven uitkomen en sociale wenselijkheid er een kleinere rol speelt.

18. Het fenomeen dat kiezers op gemeenteraadsniveau hebben gestemd voor Patrick Janssens of Sp.a-Spirit, terwijl zij op districtraadsniveau voor hun 'echte' partij hebben gestemd, zie Van Aelst en Nuyrtmans in deze bijdrage.

Tabel 3. Stemuitslag volgens de exit-poll naar partij per wijk in %.

Wijknaam	District	Sp.a-Spirit	VLD-Vivant	Groen!	VB-Vlott	CD&V-N-VA	PVDA+	Andere	N
Deurne Zuid	Deurne	31,5	10,3	4,5	26,7	14,4	10,6	2,1	292
Deurne Noord	Deurne	35,5	7,7	3,9	36,1	9,0	5,2	2,6	155
Deurne-Centrum	Deurne	36,0	6,7	2,9	41,8	7,5	3,8	1,3	239
Valaar	Wilrijk	36,5	8,9	10,1	20,2	18,3	4,1	1,8	436
Oosterveld-Elsdonk	Wilrijk	21,8	29,1	9,8	13,7	23,9	0,4	1,3	234
Wilrijk-Centrum	Wilrijk	25,8	13,4	9,3	22,2	25,8	2,6	1,0	194
Nieuwkwartier	Berchem	25,6	24,6	6,4	12,5	25,9	2,4	2,7	297
Groenenhoek	Berchem	40,9	6,2	13,0	22,5	11,6	3,3	2,5	252
Oud-Berchem	Berchem	35,3	22,6	14,3	13,9	11,1	1,6	1,2	276
Borgerhout EMN	Borgerhout	31,5	13,1	7,7	24,4	17,9	2,4	3,0	347
Brederode	Antwerpen	43,6	10,4	20,8	11,6	9,3	1,2	3,1	211
Zurenborg	Antwerpen	41,1	12,6	22,0	9,1	8,3	4,3	2,4	168
Stuivenberg	Antwerpen	47,0	7,2	8,8	17,7	14,5	2,4	2,4	183
Sint Andries	Antwerpen	44,7	10,7	15,3	13,0	11,6	3,7	0,9	137
Amandus Atheneum	Antwerpen	48,9	5,1	11,7	16,8	11,7	3,6	2,2	249
Hoboken-Centrum	Hoboken	36,5	5,7	6,6	24,6	12,3	11,8	2,4	372
Hoboken West	Hoboken	30,0	6,1	2,3	43,2	7,8	6,1	4,6	259
Ekeren-Centrum	Ekeren	19,1	12,6	9,8	34,4	10,4	0,0	13,7	215
N		1586	538	462	996	631	180	123	4516
Gemiddelde		35,1	11,9	10,2	22,1	14,0	4,0	2,7	
Standaardafwijking		8,5	6,9	5,6	10,5	6,0	3,1	2,8	

te wijken vergelijkbaar. Voor VB-Vlott ligt de scorereange tussen 9,1% en 43,2%, met extreem lage scores in dezelfde Antwerpse wijken aangevuld met de residentiële wijken Oosterveld-Elsdonk in Wilrijk en twee wijken uit Berchem (Nieuwkwartier en Oud-Berchem). De partij scoort hoog in de wijken van Deurne (26,7%, 36,1%, 41,8%), Hoboken (24,6% en 43,2%) en Ekeren-Centrum (34,4%), waar ze in sommige gevallen, de ondervertegenwoordiging in acht nemend, ook absolute meerderheden zou halen in een denkbeeldige wijkraad.

De spreiding voor VLD-Vivant (6,9%), Groen! (5,6%) en CD&V-N-VA (6,0%) is kleiner maar eveneens aanzienlijk. CD&V-N-VA kent gemiddelde steun in de verschillende wijken, met echter enkele belangrijke uitschieters. Die liggen in alle wijken van Wilrijk (gemiddeld 22,6%) en in Berchem-Nieuwkwartier (25,9%); ze scoort opvallend slechter in Hoboken-West en Deurne-Centrum. VLD-Vivant scoort met name goed in Oosterveld-Elsdonk en Nieuw- en Oud-Berchem en slechter in de verschillende wijken van Antwerpen, Hoboken en Deurne en in Groenenhoek. De range voor dit kartel beslaat de afstand tussen 5,1% en 29,1%. Groen! haalt haar hoogste scores in Zurenborg en in de Brederodebuurt en haar laagste in Deurne (in Deurne-Centrum zelfs maar 2,9%). PVDA + haalt over het algemeen lage scores, zo sterk zelfs dat nauwelijks iemand in Ekeren-Centrum en Oosterveld-Elsdonk voor deze extreemlinkse partij kiest. Dat is alleen anders in Deurne-Zuid (met 10,6%) en in Hoboken (West 6,1%, Centrum 11,8%). De 'andere partijen' scoren eigenlijk nergens erg goed, behalve in Ekeren (-Centrum) waar de afscheidingspartij 'Ekeren 2070' sterk gesteund werd.

Als we de wijken per district gaan vergelijken, kunnen we het volgende opmerken. De geselecteerde wijken in het district Antwerpen vertonen zeer uniform stemgedrag. De respondenten stemmen massaal op Sp.a-Spirit, minder dan gemiddeld voor VLD-Vivant, CD&V-N-VA en VB-Vlott en meer dan gemiddeld voor Groen!. Enkel wat betreft de stemmen voor VB-Vlott kan een opmerkelijke variatie binnen het district worden waargenomen, met een verschil van 8,6% tussen Zurenborg en Stuivenberg.

In Berchem is het beeld gevarieerder, al zijn er belangrijke overeenkomsten tussen de wijken. Zo scoort Sp.a-Spirit hoog in zowel Groenenhoek als Oud-Berchem en stemmen bewoners van Berchem-Nieuwkwartier en Oud-Berchem meer dan gemiddeld voor VLD-Vivant en minder dan gemiddeld voor VB-Vlott. Groenenhoek is beduidend meer gewonnen voor tegelijkertijd VB-Vlott en Groen!, een opvallende vaststelling die duidt op een sterke polarisatie.

Wilrijk staat bekend om een traditioneel sterke steun voor CD&V-N-VA. Dit komt ook uit de exit-polls naar voren in alle wijken. Wilrijk stemt minder dan gemiddeld voor VB-Vlott, maar in Oosterveld-Elsdonk is de score van deze partij nog beduidend lager dan in de andere twee bevroegde wijken. Tegelijkertijd zien we hoge score van VLD-Vivant in deze wijk. Qua stemgedrag voor Sp.a-Spirit is dit district zeer verdeeld.

Deurne heeft een vrij eenduidig profiel. In overeenstemming met de officiële uitslag kiest dit district vaker dan gemiddeld voor VB-Vlott, hoewel er nog een enorm verschil van 15,1% tussen de wijken Centrum en Zuid zit. Hiermee

samenhangend scoren de wijken alledrie lager op zowel Sp.a-Spirit als VLD-Vivant en Groen!. Het centrum en het Noorden van Deurne stemt ook minder dan gemiddeld voor de andere traditionele partij, CD&V-N-VA, terwijl Deurne-Zuid wel meer dan gemiddeld gewonnen is voor dat kartel. In dezelfde wijk concentreert zich ook een opvallend groot aandeel van de PVDA + -stemmen, dat vergelijkbaar is met dat van de Hobokense wijken. Als we naar dat district kijken, valt het dan ook meteen op dat haar bewoners meer dan in andere districten kiezen voor de extremen van het politieke spectrum: enerzijds de PVDA + en anderzijds VB-Vlott scoren er zeer hoog. Ook gaat de stem van de Hobokenaren uit het centrum en het westen beduidend minder uit naar de traditionele partijen en Groen!

Socio-demografische verklaringen voor stemgedrag

Aan de hand van deze gegevens kunnen we dan komen tot de eigenlijke verklaringen voor deze verschillen. De resultaten van de exit-poll zijn per wijk getoetst op correlaties met volgende sociaal-economische factoren: ten eerste het percentage werklozen op de actieve bevolking van de wijk en het aantal OCMW-steuntrekkers op het aantal huishoudens in de wijk. Hierbij aansluitend betrekken we het gewogen mediaaninkomen van de bewoners van de wijken. Verder bekijken we de etniciteitsverdeling in een wijk, uitgedrukt in het percentage allochtonen.¹⁹ Ten slotte maten we de leefbaarheid van de wijk aan de hand van het aantal sluikestormmeldingen per km² en per 1000 inwoners en het aandeel verkrotte, leegstaande of onbewoonbare panden in het totaal woningbestand van de wijk.²⁰ Wij zijn ons er van bewust dat een correlatieanalyse gezien het beperkte aantal cases (18) niet de meest aangewezen analyse is. We hebben echter getracht de cases zo te kiezen dat zich voldoende spreiding in de steekproef bevindt. Bovendien denken wij met 18 van 41 wijken een voldoende grote subset in beschouwing te hebben genomen en zijn sommige correlaties dermate hoog dat het toch opportuun is de resultaten te bespreken. Alle correlaties zijn enkelzijdig getoetst. We verwachten dat Sp.a-Spirit het beter zou doen in de socio-economisch lagere en minder leefbare wijken met veel allochtonen, en VB-Vlott in dezelfde met weinig allochtonen. Groen! en VLD zou het beter doen in meer kansrijke wijken die leefbaarder zijn, terwijl CD&V het in alle wijken ongeveer even goed zou doen.

Uit de correlaties (zie Tabel 4) blijkt ten eerste dat er – niet onverwacht – een sterke samenhang is tussen de sociaal-economische factoren onderling. Zo hangen het percentage werklozen en OCMW-steuntrekkers sterk positief samen en correleren ze negatief met het gewogen gemiddelde inkomen. Bovendien correleren ze sterk met de indexen van kansarmoede en -rijkdom die de Databank Sociale Plan-

19. We bekeken de etniciteit van de bewoners in plaats van de nationaliteit. Dat laat toe een juist oordeel te vormen over het aandeel allochtonen, aangezien in sommige wijken veel van de bewoners van vreemde origine de Belgische nationaliteit hebben verworven.
20. Het cijfer van de mate van sluikestorten kan beïnvloed zijn door de bereidwilligheid van de bewoners om er melding van te doen.

ning Antwerpen heeft ontwikkeld.²¹ De kansarmoede-index omvat naast het percentage werklozen en steuntrekkers ook het inkomen en het percentage leerlingen met een achterstand. De index voor kansrijkdom omvat het percentage werklozen en steuntrekkers, alsmede het gemiddelde inkomen, het percentage werkenden en de verhouding tussen eigenaars en huurders. Daarom en om het overzicht te bewaren bij de correlatieanalyse gebruiken we deze twee schalen als maat voor de sociaal-economische situatie in de wijken. De indexen omvatten echter niet het percentage allochtonen in een wijk. Bovendien zijn in de indexen geen variabelen opgenomen die iets zeggen over de leefbaarheid van de wijken, zoals de mate van sluikstort of de hoeveelheid verkrotte, onbewoonde of vervallen woningen in een wijk. Deze variabelen blijken sterk met de kansarmoede-index te correleren, zowel het percentage allochtonen: $r = 0,973$, $p < 0,001$, als de factoren van leefbaarheid: de sluikstortmeldingen en het aandeel slechte woningen (resp. $r = 0,896$ en $r = 0,869$, $p < 0,001$). Dit is een sterke indicatie voor het feit dat in de wijken bepaalde problemen geconcentreerd zijn – of juist ontbreken en dat we dus wel degelijk kunnen uitgaan van een soort tweedeling wanneer men wijken wil categoriseren.

Hiervan vertrekende levert de correlatieanalyse (waarbij de socio-economische variabelen samengenomen worden in de kansarmoede- en kansrijkdom-index) een handvat voor mogelijke verklaringen van stemgedrag in de wijken van Antwerpen. Zeer opmerkelijk is dat het aantal stemmen voor Sp.a-Spirit in een wijk zeer sterk correleert met alle in de analyse opgenomen variabelen. Het stemmen-aantal vertoont een sterk positief verband met het de graad van kansarmoede ($r = 0,852$), negatief met kansrijkdom ($r = -0,872$) en ook positief met het aantal allochtonen in een wijk ($r = 0,809$). Verder geldt dat in de wijken waar de leefbaarheid (gemeten naar sluikstort en verkrotting) lager is, meer Sp.a-Spirit gestemd wordt. Dit stemt overeen met de eerdere verwachtingen. Kijkend naar de meer kansarme en minder leefbare wijken in ons bestand, kunnen we besluiten dat het vooral gaat om wijken met een grote populatie allochtonen. Aangezien zij wellicht sneller stemmen op leden van hun eigen etnische gemeenschap, die sterk op de lijst van Sp.a-Spirit vertegenwoordigd waren, kunnen we de hoge correlaties wellicht op die manier verklaren.²²

Omgekeerd kan dit gelden voor de lage correlaties van de factoren met de VB-Vlott-stem. Het percentage stemmen voor VB-Vlott correleert immers minder sterk en minder significant met de voorgestelde variabelen. Er is een negatieve correlatie met het aantal allochtonen ($r = -0,395$, $p = 0,052$). Deze negatieve correlatie bevestigt wat wij vermoedden: de scores voor VB-Vlott kunnen verondersteld worden toe te nemen wanneer meer allochtonen in een wijk komen wonen,

21. ROTTHIER, P., *Atlas van Kansarme en Kansrijke Buurten in Antwerpen*, Antwerpen, Databank Sociale Planning, 2005.
22. Er waren negen allochtone kandidaten op een totaal van 55 op de lijst van Sp.a-Spirit voor de gemeenteraad. Ter vergelijking: voor VLD-Vivant waren dat er vijf, voor Groen! zes en voor CD&V-N-VA zeven. In de meeste districtslijsten is hetzelfde patroon terug te vinden.

Tabel 4. Correlaties.

		Kans- rijkdom	Sluikstort- meldingen per km ² per 1000 inwoners	% verkrotte woning	% eticiteit	% stemmen op VB-Vlott	% stemmen op Sp.a-Spirit	% stemmen op VLD- Vivant	% stemmen op Groen!	% stemmen op CD&V- N-VA	% stemmen op PVDA+
Kans- armoede	PearsonCorrelation	-,945(**)	,896(**)	,869(**)	,882(**)	-,208	,852(**)	-,493(*)	,202	-,343(#)	-,024
	Sig. (1-tailed)	,000	,000	,000	,000	,203	,000	,019	,211	,082	,463
	N	18	15	18	18	18	18	18	18	18	18
Kansrijk- dom	Pearson Correlation	1	-,939(**)	-,899(**)	-,927(**)	,369(#)	-,872(**)	,408(*)	-,323(#)	,276	,023
	Sig. (1-tailed)		,000	,000	,000	,066	,000	,047	,096	,134	,464
	N	18	15	18	18	18	18	18	18	18	18
Sluikstort- meldingen per km ² per 1000 inwoners	Pearson Correlation		1	,964(**)	,929(**)	-,364(#)	,852(**)	-,315	,377(#)	-,296	-,303
	Sig. (1-tailed)			,000	,000	,091	,000	,127	,083	,142	,136
	N		15	15	15	15	15	15	15	15	15
% verkrotte woningen	Pearson Correlation			1	,875(**)	-,363(#)	,728(**)	-,311	,339(#)	-,215	-,124
	Sig. (1-tailed)				,000	,069	,000	,104	,085	,196	,313
	N			18	18	18	18	18	18	18	18
% etniciteit	Pearson Correlation				1	-,395(#)	,809(**)	-,289	,396(#)	-,317	-,072
	Sig. (1-tailed)					,052	,000	,122	,052	,100	,388
	N				18	18	18	18	18	18	18

** Correlation is significant at the 0.01 level (1-tailed).

* Correlation is significant at the 0.05 level (1-tailed).

Correlation is significant at the 0.20 level (1-tailed).

maar die groei is geplafonneerd wanneer het aantal allochtonen blijft stijgen. Eens zij een "substantiële" groep wijkbewoners vormen, zijn zij immers ook een numeriek belangrijk electoraat dat niet voor VB-Vlott zal stemmen. De mate van onleefbaarheid correleert eveneens negatief met het percentage stemmen op VB-Vlott ($r = -0,363$ en $r = -0,364$) en is licht significant. Ook het positieve verband met kansrijkdom is licht significant ($r = 0,369$). Dit betekent dat VB-Vlott het iets beter doet in kansrijkere wijken die leefbaarder zijn. Dit laatste gaat tegen onze vermoedens in en duidt dus op een verschuiving van de VB-achterban van de traditionele kansarme arbeiderswijken naar kansrijkere wijken. Het gedachtegoed van het VB leeft dus meer onder mensen buiten de kansarme, allochtone buurten wonen en misschien vanuit een schrikreactie voor eenzelfde evolutie in hun eigen buurt voor deze partij stemmen. Toch moeten we voorzichtig zijn met deze tamelijk zwakke verbanden.

Voor het percentage stemmen op VLD-Vivant is er een negatieve correlatie met kansarmoede en een positieve met kansrijkdom gevonden ($r = -0,493$ en $r = 0,408$ resp.). Dit bevestigt ons vermoeden dat VLD-Vivant het beter doet in kansrijkere wijken. Met de leefbaarheidsfactoren en het aantal allochtonen is evenwel geen significant verband gevonden voor dit kartel.

Het percentage stemmen voor Groen! correleert met het percentage allochtonen in een wijk ($r = 0,396$), wat eventueel door de traditioneel positieve houding van deze partij tegenover allochtonen kan verklaard worden. Licht significante correlaties zijn er voor Groen! met de onleefbaarheidsfactoren ($r = 0,339$ en $r = 0,396$) en er bestaat een licht significante negatieve correlatie met kansrijkdom ($r = -0,323$). Tegen onze verwachtingen in scoort Groen! dus licht beter in minder kansrijke en minder leefbare wijken met meer allochtonen en is in die zin voor een deel vergelijkbaar met Sp.a-Spirit.

Opmerkelijk is dat het aantal allochtonen in een wijk niet positief correleert met het aantal stemmen voor CD&V-N-VA, ondanks het feit dat deze partij ook een heel aantal kandidaten van allochtone afkomst op haar lijst had staan. Uitsluitend met kansarmoede correleert de CD&V-N-VA negatief ($r = -0,343$), maar gek genoeg niet positief met kansrijkdom. De "neutraliteit" die we van deze partij verwacht hadden, wordt dus redelijk goed weergegeven in de cijfers, als men kansarmoede buiten beschouwing laat.

Concluderend kunnen we stellen dat we de samenhang tussen stemgedrag en wijkenmerken voor een deel hebben kunnen voorspellen. De verbanden die onze vermoedens significant bevestigen, zijn in Tabel 4 vetgedrukt. Het valt op dat we vooral die wijken waar Sp.a-Spirit het hoogst scoort, goed hebben kunnen voorspellen. Deze wijken tellen meer allochtonen, zijn kansarmer en daarmee ook minder kansrijk en onleefbaarder. Dit lijkt op het profiel van de wijken waar de oude SP traditioneel veel stemmen haalde. De correlaties met de stemmen voor CD&V-N-VA bevestigen ons aanvoelen dat deze partij in beide soort wijken goed scoort, al is er een licht negatief verband met kansarmoede. VLD-Vivant hebben we ook redelijk goed kunnen voorspellen, zij het wel alleen op de socio-economische as: in kansrijke wijken wordt er meer voor dit kartel gekozen. VB-Vlott

hebben we niet goed kunnen aanvoelen op voorhand, zij het dat de scores voor deze partij bevestigen dat er een plafond is aan hun succes wanneer er in een wijk meer allochtonen komen. Groen! hebben we helemaal niet goed ingeschat aangezien zij omgekeerde verbanden vertoont dan wat we verwacht hadden; de partij volgt eerder het patroon van Sp.a-Spirit dan van VLD-Vivant.

We kunnen besluiten dat de indexen voor kansarmoede en kansrijkdom de sterkste correlaties met het stemgedrag vertonen. Zij zouden dan ook in verdere analyses moeten worden opgenomen. Maar ook de leefbaarheidsfactoren zijn voor VB-Vlott en Groen! bijna significant – en voor Sp.a-Spirit zeer significant. Dat is een aanwijzing dat leefbaarheid en stemgedrag in zekere mate gekoppeld kunnen zijn, hoewel dat met het beperkte aantal cases moeilijk vast te stellen is. Verder is ook gebleken dat het aantal allochtonen wel degelijk een discriminerende factor kan zijn.

Besluit

Het blijkt dat niet alleen tussen districten maar ook tussen wijken binnen hetzelfde district grote variatie zit op het stemgedrag. Dit geeft aanleiding om te veronderstellen dat wijken homogener zijn dan districten, wanneer het gaat om het stemgedrag van inwoners. Er bestaat echter nog nauwelijks onderzoek over de factoren die de verschillen tussen wijken kunnen verklaren, vandaar dat wij in dit artikel een eerste verkenning presenteren. Vooral de etnische samenstelling, een variabele die slechts weinig onderzocht werd – en dan nog op microniveau,²³ is van belang: deze variabele vertoont significante correlaties met Sp.a-Spirit, Groen! en VB-Vlott. Het is opgefallen dat vooral stemmen voor Sp.a-Spirit sterk samenhangt met de gekozen variabelen. VLD-Vivant scoort zoals verwacht beter in kansrijkere wijken, en kent het kartel geen correlaties met het aantal allochtonen of de mate van leefbaarheid. CD&V-N-VA lijkt een partij te zijn die in alle soorten wijken rekruteert, misschien iets meer in de minder kansarme wijken. Verder vertonen zowel Groen! als VB-Vlott een verband met de etnische samenstelling van de wijk, iets wat in beide gevallen waarschijnlijk eerder iets zegt over de stemkeuzes van de allochtonen dan over die van de autochtone bewoners.

Door deze bevindingen kunnen een aantal heersende beelden bijgesteld worden. We kunnen besluiten dat het oude idee dat VB-Vlott vooral goed scoort in kansarme buurten die weinig leefbaar zijn, ontkracht wordt door deze data. Er is geen correlatie te vinden tussen VB-Vlott scores en de mate van leefbaarheid of de graad van kansarmoede, en een negatieve met het aantal allochtonen. Het “working-class racism” of wanhoopsracisme dat in deze zogenaamde probleebuurten zou heer-

23. TILLIE, J. N., Na de Implosie, de Inspiratie: de Strategieën van de Allochtone Kiezer, *Socialisme en Democratie* (63), 2006, 20-27.

sen, en waarschijnlijk ook geheerst heeft, moet dus plaats maken voor het idee van 'distantiëringsracisme' in kansrijkere wijken die niet meteen leefbaarheidsproblemen kennen.²⁴ Later onderzoek zou dus meer in deze richting kunnen zoeken.

Wat betreft Sp.a kunnen we eveneens een aanvaard beeld doorprikken: de partij scoort (nog steeds) goed in oude arbeidersbuurten, al is met dit onderzoek niet aangetoond dat ze stemmen haalt bij die arbeiders zelf. Het is aannemelijk te denken dat het vooral de allochtonen zijn met daarbij aangevuld jonge hoogopgeleide tweeverdieners die bewust voor de kansarmere, minder leefbare wijken kiezen, die voor deze partij stemmen. Dat zou onderzoek op microniveau moeten uitwijzen natuurlijk. Hier speelt dus met name een gedeeltelijke *gentrification* een rol die in oude stadswijken in het voordeel van de socialistische partij speelt. Groen! vist overigens ten dele uit dezelfde wijken, maar minder uitgesproken.

Dit onderzoek nodigt dan ook uit tot meer onderzoek van allerlei slag. Enerzijds is uitgebreider soortgelijk kwantitatief onderzoek op basis van bijvoorbeeld exit-polls gepast, op microniveau zoals nu al gebeurt maar ook op mesoniveau. Grootschalig survey-onderzoek met vragen die peilen naar de wijk behoort ook tot de mogelijkheden. Dit zou immers toelaten om uitgebreidere vergelijkingen te maken en meer variabelen te toetsen, eventueel aan de hand van een regressieanalyse. Anderzijds heeft deze branche ook nood aan meer hypothesegenererend onderzoek op mesoniveau dat meer kwalitatief van aard is, waarbij te toetsen variabelen kunnen worden aangeleverd op basis van diepgaande casestudies of gelijkaardig onderzoek.

24. Voor zover het hier echt racisme betreft, maar dit is de term die het meest gebruikt wordt om naar dit proces te verwijzen (zie o.a. VAN SAN, M. and LEERKES, A., *Criminaliteit en Criminalisering: Allochtone Jongeren in België*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2001; VERMEULEN, H., De Multi-Etnische Samenleving Op Buurniveau, in: Entzinger and Stijnen, eds. *Etnische Minderheden in Nederland*, Amsterdam, Boom, 1990, 216-243.).